

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ХИМИЯ. БИОЛОГИЯ.
ГЕОГРАФИЯ

ВЕСТНИК ОШКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ХИМИЯ. БИОЛОГИЯ.
ГЕОГРАФИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. CHEMISTRY. BIOLOGY. GEOGRAPHY

e-ISSN: 1694-8688

№2(7)/2025, 74-80

ГЕОГРАФИЯ

УДК: 908.371.233

DOI: [10.52754/16948688_2025_2\(7\)_9](https://doi.org/10.52754/16948688_2025_2(7)_9)

**ӨЗ КРАЙЫН ТААНЫП-БИЛҮҮДӨ ЭКСКУРСИЯЛЫК ЖҮРҮШТӨРДҮ
УЮШТУРУУНУН МААНИСИ**

ВАЖНОСТЬ ОРГАНИЗАЦИИ ЭКСКУРСИОННЫХ ПОХОДОВ В ПОЗНАНИИ СВОЕГО
КРАЯ

THE IMPORTANCE OF ORGANIZING SIGHTSEEING TRIPS IN LEARNING ABOUT YOUR
REGION

Султанов Жанарбек Маматкулович

Султанов Жанарбек Маматкулович

Sultanov Zhanarbek Mamatkulovich

Ош мамлекеттик университети, окутуучу

Ошский государственный университет

Osh State university

jsultanov@oshsu.kg

Базарбаева Гүлкайыр Базарбаевна

Базарбаева Гүлкайыр Базарбаевна

Bazarbaeva Gulkaiyr Bazarbaevna

Ош мамлекеттик университети, окутуучу

Ошский государственный университет

Osh State university

kyrgyz-kvz93@mail.ru

ӨЗ КРАЙЫН ТААНЫП-БИЛҮҮДӨ ЭКСКУРСИЯЛЫК ЖҮРҮШТӨРДҮ УЮШТУРУУНУН МААНИСИ

Аннотация

Макалада өз крайын таануу жана экскурсиялык жүрүштөрүнүн маанисин ачып көрсөтүү менен бирге инсандын табиятка байкоо жүргүзүү жана аны сактоо боюнча сунуштар берилген. Изилденген тема боюнча окумуштуулардын ойлорун эске алып, максатын, милдетин жана изилдөөлөрүнүн натыйжалуулугу белгилеген. Жаш край таануучулар жана экскурсия уюштуруучулар үчүн негизги принциптер такталып, аны ишке ашыруу үчүн төрт негиздеме менен жыйынтыкталган. Мындан тышкары, край таануу изилдөөлөрүнүн ыкмалары жана окуучуларды коопсуз жана натыйжалуу экскурсияга тартуу жолдору баяндалат. Макала аймактык туризмди өнүктүрүүдө жана билим берүүдө практикалык мааниге ээ. Ошондой эле, жашаган аймактагы туристтик жана рекреациялык мүмкүнчүлүктөрдү аныктоонун мааниси айтылып, жаш край таануучулар жана туризмге кызыккандар үчүн уюштурулган экскурсиялар билим берүү жана тарбиялоонун натыйжалуу усулу катары сунушталат.

Ачкыч сөздөр: туризм, экскурсия, край таануу, экскурсовод, жаш край таануучу, усул, экскурсиялык жүрүштөр, экология

ВАЖНОСТЬ ОРГАНИЗАЦИИ ЭКСКУРСИОННЫХ ПОХОДОВ В ПОЗНАНИИ СВОЕГО КРАЯ

THE IMPORTANCE OF ORGANIZING SIGHTSEEING TRIPS IN LEARNING ABOUT YOUR REGION

Аннотация

В статье даны рекомендации по наблюдению за природой и ее сохранению, а также раскрыт смысл познания своего края и экскурсионных походов. Учитывая мнения ученых по исследуемой теме, устанавливаются цель, задача и эффективность исследования. Для молодых краеведов и организаторов экскурсий были уточнены основные принципы и сформулированы четыре обоснования его реализации.

Кроме того, в статье описываются методы краеведческих исследований и пути вовлечения учащихся в безопасные и эффективные экскурсионные мероприятия. Материал имеет практическое значение для развития регионального туризма и системы образования. Также подчеркивается важность выявления туристско-рекреационного потенциала родного края, а экскурсии, организованные для юных краеведов и заинтересованных в туризме учащихся, предлагаются как эффективный метод обучения и воспитания.

Abstract

The article provides recommendations on observing nature and its conservation, as well as reveals the meaning of knowing your region and sightseeing trips. Taking into account the opinions of scientists on the topic under study, the purpose, task and effectiveness of the study are established. For young local historians and tour organizers, the basic principles are explained and four justifications for its implementation are formulated.

In addition, the article describes methods of local history research and ways to involve students in safe and effective excursion activities. The material is of practical importance for the development of regional tourism and education system. The importance of identifying the tourism and recreational potential of the native land is also emphasized, and excursions organized for young local historians and students interested in tourism are proposed as an effective method of teaching and education.

Ключевые слова: туризм, экскурсия, краеведение, экскурсовод, молодой краевед, метод, экскурсионные походы, экология

Keywords: tourism, excursion, local history, guide, young local historian, method, guided tours, ecology

Киришүү

Өз аймагын таанып-билүүдө экскурсиялык жүрүштөрдү уюштуруу жаратылышка болгон жоопкерчиликтүү мамилени калыптандыруунун натыйжалуу ыкмасы болуп саналат. Бул иш-чаралар коомдук байланыштарды бекемдөө, экологиялык билимдерди өркүндөтүү жана ден соолукту чыңдоо менен катар эле жаш муундардын улуттук маданиятты, табигый жана тарыхый баалуулуктарды таанып-билүүсүнө мүмкүндүк түзөт. Экскурсиялык жүрүштөр ар бир адамдын өз өлкөсүнө болгон сүйүүсүн күчөтүп, аны сактоо жана өнүктүрүү боюнча жаңы максаттарды койгонго түрткү берет. Жашаган аймагына экскурсиялык жүрүштөрдү уюштуруу – географиялык объектилерди окуп-үйрөнүүнүн жана таанып-билүүнүн натыйжалуу, активдүү жана жеткиликтүү формаларынын бири.

Экскурсияны маңызын, максатын, функцияларын жана милдеттерин Б.В.Емельянов аныктап, экскурсиядагы ой жүгүртүүнү, классификацияны жана тематикалык иш алып барууну так-даана көрсөткөн [3]. Край таануу боюнча изилдөөчүлөр В.И.Середа жана Б.Ш.Чормонов экскурсиялык жүрүштөр мугалимдин же экскурсоводдун жетекчилиги астында табигый шарттарда үйрөнүлүүчү кубулуштарга, жаратылыштын кооздугуна байкоо жүргүзүү үчүн же атайын түзүлгөн коллекциялар, экспонаттар сакталган жайларга топтун уюшулган түрдө чыгышы, өз крайын үйрөнүүнүн формасы жана окутуунун натыйжалуу негизги усулунун бири деп аныктама беришкен [7]. Ал эми окумуштуу-географ А.Г.Низамиев боюнча, “кыргыз эли үчүн туризм тармагы, туризм түшүнүгү жаңы болгону менен анын элементтери, көрүнүштөрү “саякат”, “кыдыруу”, “зыяратчылык”, “сапарга чыгуу” ж.б. ушул сыяктуу түшүнүктөр аркылуу байыртан эле белгилүү болуп, элдин жашоо турмушунда чоң роль ойногон. Өзү көчмөн турмушту туристтик жүрүштөр менен салыштырууга болот” [5].

Демек, квалификациялуу адистерсиз окуучуларды экскурсияга жиберүүгө болбойт, бул учурда өз крайы боюнча түшүнүктөр толук калыптанбайт жана бул иш-чара кооптуу болушу мүмкүн. Ар кандай жүрүштөрдө мугалим экскурсиянын уюштурулушуна жана натыйжалуулугуна жооп берип, кызыктуу айтып берүү жана туура байкоо жүргүзүүнү үйрөтүү менен окуучуларга таасир этүүчү факторлорду ишке ашырат.

Изилдөөнүн объектиси жана усулдары

Край таануу изилдөө иши негизги багыттар аркылуу жүргүзүлөөрүнө карабастан, географиялык изилдөөнүн бардык негизги методдору колдонулушу мүмкүн: талаа байкоолору, адабий изилдөө, картографиялык, статикалык, визуалдык изилдөөлөр ж.б. [8]. А.Г.Низамиевдин оюн эске алсак, маданий туризмде кыргыздардын көчмөн турмушу өзү жүрүш катары далил боло алат [5]. Е.Н.Мешечконун маалыматтарына таянсак, аймактарга край таануу музейин же мектеп музейлерин түзүүнү уюштуруу зарыл экенин белгилеген [4]. Андан сырткары, туризмдин ар түрдүү багыттарын өнүктүрүү аркылуу аймактын экономикалык өнүгүүсүнө чоң көмөк көрсөтүүгө болот. Бирок бул потенциалды толук ишке ашыруу үчүн инфратүзүмдү өнүктүрүү, коопсуздукту камсыз кылуу жана аймактын туристтик мүмкүнчүлүктөрүн эл аралык деңгээлде таанытуу боюнча иш-чаралар көрүлүшү зарыл [1,2]. Жогорудагы изилдөөлөргө таянып, экскурсиялык жүрүштөрдү уюштуруунун негизги максатын аныктап алдык: а)жергиликтүү табигый жана тарыхый эстеликтерди терең таанып-билүү; б)жаратылышка жана анын ресурстарына жоопкерчиликтүү мамиле кылуу; в)маданий мурастарды жана салттарды баалоо; г)жергиликтүү коомдун өнүгүү баскычтары жана тарыхый окуялар жөнүндө маалымдуулукту жогорулатуу ж.б. Өз аймагын таанып-билүү

өлкөгө болгон сүйүүнү жана сыймыктанууну ойготуу менен катар эле адамдын жалпы дүйнө таанымын кеңейтет деп эсептейбиз.

Ош мамлекеттик университетинде окуган география профилинин студенттери үчүн бекитилген практикалары өз аймагын таанууга багытталып, пландаштырылган. Анда, кенже курстар геология жана палеонтология, картография, жер таануу, Кыргызстандын жалпы географиясы рельефтин формаларына, тоо тектерге жана минералдарга мүнөздөмө берүү ыктарына ээ болот. Геодезиялык өлчөмдөрдү ала алат жана жердин үстүңкү бетин съёмкасын жасайт жана план карталарды түзө алат. Жалпы географиялык түшүнүктөргө ээ болот. Кубулуштарды талдай алат. Ал эми жогорку курстар, климатология жана метеорология, топурак таануу, Кыргызстандын физикалык географиясы, Кыргызстандын жаратылыш шартына, ландшафтына, флора фаунасына талдоо жүргүзүү. Климаттын пайда болушу, учурдагы жылышы, гидрометеорологиялык маалыматтарды чыгаруу жана талдоо жүргүзүү ж.б. ээ болот. Аймактар аралык окуу-талаа практикасында, аймактын административдик бөлүнүшү, калкынын социалдык абалы, өнөр жайы, айыл чарбасы, туристтик-рекреациялык аймактары, шаарлардын архитектуралык курулуштарынын жайгашуусу, транспорту ж.б. түшүнүктөр калыптанат. Бул белгиленген жыйынтыктарга ээ болуу үчүн бизде айрым шарттар жетишсиз. Себеби, ар бир практиканын түрү боюнча аймакты толук таанып билүү үчүн тийиштүү приборлор (термометр, актинометр, барометр, компас, флюгер, гипсометр, кол анемометри ж.б.) жетишсиз экендигин белгилей кетүүгө болот. Биз, аймакты толук таанып, практиканын максатына толук жетип, түшүнүктөргө ээ болууда жогоруда айтылган приборлордун, шаймандардын жетишсиздиги өз аймагын таанууга кедергесин тийгизип жаткандыгы талашсыз [6].

Мындай өз аймагын таанууга жана крайын үйрөнүүгө багытталган практикалык жүрүштөрдүн жана экскурсиялык сабактардын байма-бай болуп туруусу жаштарды мекенин сүйүүгө жана жаратылышты сактоого үйрөтөт деп эсептейбиз.

Издөөнүн талкууланышы жана жыйынтыгы

Экскурсиялык жүрүштөрдө алдын ала пландаштыруу жана уюштуруучулук иштери негизги ролду ойнойт. Ошондуктан бул процессти натыйжалуу жана кызыктуу өткөрүү максатында биз экскурсиялык жүрүштөр үчүн негизги принциптерди иштеп чыктык (табл. 1, сүр.1).

Табл. 1

Экскурсиялык жүрүштөрдү уюштуруу принциптери	
Негизги принциптер	Аткарылуучу иш-аракеттер
Экскурсиянын максаты жана маршруту	Экскурсиянын максаты жана багыты аныкталат; Табигый жана тарыхый баалуулуктар камтылат; Катышуучулар кайсы жерге барарын так билишет; Физикалык жана интеллектуалдык даярдыкта болушат.
Жетекчини же экскурсоводду тандоо (жергиликтүү жашоочу да экскурсовод боло алат)	Коопсуздук эрежелери менен тааныштыруу керек; Тажрыйбалуу экскурсовод туура жана кеңири маалымат берүү керек; Предметтик мугалим жеткиликтүү жана так түшүндүрүү керек; Жергиликтүү жашоочу ишенимдүү жана кызыктуу маалымат берүү керек.
Экскурсиялык жүрүшкө даярдануу	Ийгиликтүү жана натыйжалуу өтүүсүн камсыздоо; Зарыл болгон окуу куралдарын, приборлорду жана шаймандарды даярдоо; Керектүү азык оокаттарды даярдоо;

	Мезгилге жараша кийим-кече алууну эскертүү; Керектелүүчү медициналык каражаттарын даярдоо (аптечка).
Коопсуздукту камсыздоо	Турак-жайдан алыс кеткендигин эске алуу; Табият шарттарынын кооптуулугун эске алуу; Алгачкы жардам көрсөтүү боюнча даярдыкта болуу; Зарыл болгон медициналык каражаттарды жана жабдууларды камдоо; Жөө жүрүү учурунда жол коопсуздугун сактоо; Тамак-аш коопсуздугуна көңүл буруу.
Экскурсиянын өтүү тартиби	Экскурсиянын максатына жана багытына маани берүү; Жаш курактык өзгөчөлүгүнө көңүл буруу; Жалгыздап эмес топ менен жүрүү; Жетекчи, экскурсовод же жергиликтүү жашоочунун сөзүн угуу;
Экскурсия уюшулган аймакка жайгашуу	Тыныгуу үчүн таза суу бар жерге жакын жайгашуу; Кургак, тегиз же жантайынкы ыңгайлуу жерди тандап алуу; Шамалдын багытын жана күндүн тийүүсүн эске алуу; Чатырды жаан жааганда суу агып кирүүчү колотко орнотпоо; Тамак-аш калдыктары үчүн чатырдан алысырак жерге чуңкурча даярдоо жана кетээр алдында көмүп коюу; Жашап кеткенден кийин турган аймакты таза боюнча калтыруу.
Аймакты изилдөө жана талдоо	Барган жердин топографиялык планын түзүү; Табиятына жана тарыхына маани берүү; Рельефин аныктоо (дарыя, көл жана булак чыккан жерлерди белилөө); Топонимикасын изилдөө; Аймактын туристтик маанисин талдоо ж.б.
От жагуу эрежесин сактоо	Жүрүштүн катышуучуларына чатырдан 8-10 кадам алыстыкта от жагуу эскертилет; От жагуучу жерди чымынан тазалоо же арыкча казуу; Өрүш алган жерден алыстап кетээрден мурун отко суу куюп же чым таштап коюу; Кургак отундарды от жагылуучу жерден 8-10 кадам алыс коюу; Жаш край үйрөнүүчүлөрдү от жагуу жана ага көз салып туруу эрежелерине көндүрүү.
Жыйынтык отчет	Экскурсиялык жүрүштөрдө уюшулган топтун бирдиктүү отчет иштеп чыгуусу.

Сүр. 1. Экскурсиялык жүрүш учурунда уюшулган аймакка жайгашуу (Ж.М.Султановдун өздүк фотосүрөтү)

Жогорудагы принциптер боюнча ирети менен иш алып барсак, анда биздин жүрүштөрдө экскурсия ишмердүүлүгү толук калыптанат деп эсептейбиз. Бул учурда жаш край таануучу экскурсиянын катышуучуларыны төмөндөгүдөй билгичтиркертер жана көндүмдөргө ээ болот.

Биринчиден, табигый дүйнөгө жана экологияга болгон сүйүүсү артып, экскурсиялык жүрүштөр адамды жаратылыш менен тыгыз байланышта болууга үйрөтөт. Тоо-таштарды аралап жүрүү, дарыяларды көрүү жана токойлорду кыдыруу жаратылыштын кереметин терең сезүүгө шарт түзөт. Мунун натыйжасында экологияга болгон мамиле өзгөрүп, адам жаратылышты коргоо жана анын байлыктарын сактоо маанилүү экенин түшүнө баштайт. Өзгөчө жаш балдар үчүн жаратылышта өткөрүлгөн экскурсиялар экологиялык билимин калыптандыруунун мыкты жолу болуп, анда өсүмдүктөр жана жаныбарлардын түрлөрүн үйрөнүшөт, экологиялык көйгөйлөрдү түшүнүү менен жаратылышка жоопкерчиликтүү мамиле кылышат жана жаратылыш ресурстарын туура пайдалануу ыкмаларын үйрөнүшөт.

Экинчиден, тарыхый жана маданий билимдерге ээ болуп, өз аймагындагы тарыхый жерлерди жана маданий объекттерди көрүү аркылуу экскурсияга катышкан адамдар тарыхый билимдерди терең алууга мүмкүндүк алышат. Мектептеги же университеттеги теориялык сабактар менен чектелбестен, алар табигый шартта, турмуштук мисалдар менен коштолгон билимди өздөштүрүшөт: байыркы доорлордон калган эстеликтер менен таанышуу; тарыхый окуялар болгон жерлерде маалымат алуу; архитектуралык эстеликтердин жана курулуштардын түзүлүшү жана мааниси тууралуу билип алышат.

Үчүнчүдөн, сапаттуу эс алып, табият койнундагы жөө экскурсиялар физикалык активдүүлүктү арттырып, ден соолукка оң таасир берет. Жаратылышта сейилдөө менен ден соолук чыңдалып, стресстен арылууга жардам берет. Алсак, тоо, токой жана таза абада жөө жүрүү төмөнкүдөй пайдаларды берет: дене булчундарын бекемдейт, чыңалуу, кан айланууну жакшыртат, стресстен арылтып, руханий эс алдыруу менен көңүл көтөрүлөт.

Төртүнчүдөн, социалдык байланыштарды күчөтөт. Экскурсиялык жүрүштөр командалык иш-чара катары уюштурулса, адамдар ортосундагы социалдык байланыштарды бекемдейт. Бул сыяктуу активдүүлүктөр топ менен иштешүүнү, бири-бирине жардам көрсөтүүнү үйрөтөт. Коомдо өз ара түшүнүүчүлүктү арттырып, биргелешкен тажрыйба топтоого жардам берет.

Корутунду

Географияга кызыктырып окутуунун жана тарбиялоонун ажырагыс бөлүгү экскурсия өткөрүү болуп саналат. Ар бир экскурсиялык жүрүштө катышуучулар менен биргеликте жашаган аймактагы туристтик райондорду аныктап, рекреациялык объектилерди тактап, аларды интенсивдүү жана экстенсивдүү пайдалануу жактарын колго алышыбыз керек.

Ар бир аймактын өзүнчө уникалдуулук, тарыхый же көркөм баалуулук жана эстетикалык жагымдуулук мааниси бар. Ошондуктан мектеп окуучулары үчүн жүргүзүлгөн экскурсияда окуучулар өз крайынын жаратылыш дүйнөсүн ачып көрүү менен бирге туулуп-өскөн жерин сүйүп, аны көздүн карегиндей сактоо керек экендигин үйрөнүүсү шарт.

Экскурсиялык жүрүштөрдүн билим берүү жана тарбия берүүдөгү натыйжалуу аспектилеринин бири болуп, билим берүү программасынын бир бөлүгү катары ишке ашырылса, анын тарбиялык жана окуу аспектиери да өзгөчө орунду ээлейт: бул учурда жаштар өз аймагындагы маданий жана тарыхый эстеликтер менен таанышып, өз өлкөсүнө

болгон сый-урматын арттырат; табигый жана экологиялык билимдери кеңейип, жоопкерчиликтүү жаран катары калыптанат; жеке жана топ менен иштешүү көндүмдөрүн жакшыртып, социалдык байланыштарды бекемдейт

Колдонулган адабияттар

1. Базарбаева Г.Б., Султанов Ж.М., Зулушова А.Т., Абдукахор кызы А. Студенттердин географияга болгон кызыгуусун арттырууда географиялык ийримдердин мааниси // Вестник Жалал-Абадского государственного университета, (4), Жалал-Абад, 2021. 120-123 б.
2. Базарбаева Г.Б., Султанов Ж.М., Калбаев У.М., Аймактын туристтик потенциалын изилдөө жана талдоо (Баткен облусунун мисалында). // Кыргызстандын жарчысы ISSN: 1694-7711. Бишкек, 2024. 368-372 б.
3. Емельянов Б.В. Экскурсоведение. Москва, 2003. 15-20, 26 ст.
4. Мешечко Е.Н. Географическое краеведение. Минск, 1986. 120-121 ст.
5. Низамиев А.Г. Туризмдин негиздери. Ош, 2010. 85-86 б.
6. Самиев К.Т., Султанов Ж.М., Базарбаева Г.Б., Основные вопросы организации учебно-палевой практики. Материалы Международная научно-практическая конференция “География – от теории к практике” (76-80 ст.). Кокон-2024.
7. Середа В.И., Чормонов Б.Ш. Өз крайынды үйрөн. Фрунзе, 1973. 3-4 б.
8. Строев К.Ф. Краеведение. Москва, 1967. 40-41 ст.